

Jerzy Kajetanowicz

Polska

KONCEPCJE I PLANY ROZWOJU WOJSK OBRONY TERYTORIALNEJ W POLSCE PO 1945 ROKU

(PLANS AND CONCEPTS OF THE TERRITORIAL DEFENCE FORCES DEVELOPMENT IN POLAND AFTER 1945)

Streszczenie:

Utworzenie wojsk obrony terytorialnej w Polsce było w okresie powojennym przedmiotem częstych rozważań i analiz. Wynikało to z wnikliwej oceny sytuacji polityczno-militarnej w świecie i związanych z nią potencjalnych zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa, a także analizy doświadczeń II wojny światowej, podczas której terytoria uczestniczących w niej państw były obiektem licznych ataków ze strony lotnictwa oraz jednostek specjalnych prowadzących działania dywersyjne i organizujących ruch oporu na tyłach przeciwnika. Koncepcje i plany rozwoju tego typu wojsk miały różnorodny charakter i ukierunkowane były głównie na maksymalne zaangażowanie całego społeczeństwa do działań o charakterze obronnym. Ich stopniowa ewolucja związana była głównie z pojawieniem się nowych rodzajów zagrożeń terytorium kraju wynikających z dynamicznego rozwoju środków napadu powietrznego, w tym zwłaszcza broni raketowo-jądrowej i bojowych samolotów odrzutowych, intensywnej rozbudowy flot wojennych państw sojuszu NATO oraz wojsk specjalnych przygotowywanych do prowadzenia działań na głębokich tyłach przeciwnika. Dodatkowym czynnikiem były doświadczenia z konfliktów lokalnych, jak wojna w Korei, wojny na Bliskim Wschodzie, czy wojna wietnamska, które pokazywały praktyczne zastosowanie nowych metod walki i nowoczesnych technologii wojennych.

Summary:

Creation of the Territorial Defence Forces in the post-war Poland was a matter of military and political analysis. The need of its implementation was a result of the political-military Cold War era situation and potential threats. World War II had shown how the states may be vulnerable for the aerial attacks, subversion and sabotage. Conceptions and plans of the Territorial Defence Forces development aimed on maximal engagement of whole society into the Polish defence system. Its evolution was related to the new arms and armament (air,

rocket, ballistic missiles, subversion special units, etc.) used by NATO countries, and local wars (Korea, Vietnam, Middle East) experiences.

Słowa kluczowe:

obrona terytorialna, Polska, Zimna Wojna, Układ Warszawski, NATO,

Keywords:

Territorial Defence Forces, Poland, Cold War, Warsaw Pact, NATO

Koncepcje rozwoju wojsk obrony terytorialnej w latach 1945-1958

Formacje wojskowe o charakterze terytorialnym pojawiły się w Polsce w końcowym okresie II wojny światowej i tuż po jej zakończeniu. Należały do nich wojska wewnętrzne w postaci Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW) oraz wojska ochrony pogranicza (WOP). Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego powołany został do życia uchwałami Rady Ministrów RP z dnia 26 marca i 24 maja 1945 r. Jego faktyczna organizacja nastąpiła w okresie maj-sierpień 1945 r. Do sformowania korpusu wykorzystano przekazane z wojsk operacyjnych 4. Dywizję Piechoty i dwie brygady zaporowe (1. i 2.) oraz sformowane wcześniej w ramach wojsk wewnętrznych dziesięć pułków kawalerii, pięć batalionów ochrony i batalion łączności. Na ich bazie utworzono: piętnaście specjalnych pułków bezpieczeństwa, dwa pułki zmotoryzowane, dziesięć samodzielnych batalionów ochrony, samodzielny batalion łączności i samodzielną kompanię samochodową, które łącznie liczyły ok. 30 tys. żołnierzy. Po zorganizowaniu KBW Ministerstwo Obrony Narodowej przekazało go w podporządkowanie Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Jesienią korpus został przeformowany. W miejsce części istniejących jednostek utworzono: pułk ochrony rządu, pułk zmotoryzowany, czternaście batalionów operacyjnych, pięć samodzielnych batalionów ochrony kolei, czternaście samodzielnych kompanii konwojowych i eskadrę lotnictwa łącznikowego. Pozostawiono dziesięć samodzielnych batalionów ochrony, samodzielny batalion łączności i samodzielną kompanię samochodową. Na początku 1946 r. zwiększono liczbę samodzielnych batalionów ochrony kolei z 5 do 9¹.

We wrześniu 1945 r. utworzone zostały wojska ochrony pogranicza. W oparciu o pododdziały poszczególnych dywizji piechoty sformowano łącznie jedenaście oddziałów ochrony pogranicza, w tym: w Śląskim Okręgu Wojskowym (OW) – trzy oddziały, w Warszawskim, Pomorskim i Krakowskim OW – po dwa oddziały, w Poznańskim i Lubelskim OW – po jednym oddziale. Do zabezpieczenia łączności zorganizowano również siedemnaście samodzielnych kompanii łączności. W dowództwie każdego okręgu wojskowego powstał wy-

¹ M. Jaworski, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945-1965*, Warszawa 1984, s. 41, 43-44, 48 i 103.

dział wojsk ochrony pogranicza, a na szczeblu centralnym utworzono Departament WOP podporządkowany II wiceministrowi Obrony Narodowej². W 1946 r. w Pomorskim OW utworzony został dwunasty oddział WOP. Jednocześnie rozformowano samodzielne kompanie łączności tworząc takie pododdziały w składzie poszczególnych oddziałów WOP³.

Pierwsze propozycje utworzenia wojsk obrony terytorialnej, jako odrębnego rodzaju wojsk przedstawiono w 1947 r. w czasie przygotowywania planów rozwoju wojska na lata 1949-1955. W październiku, w toku prowadzonych dyskusji, wysunięto propozycję utworzenia jednostek terytorialnych przeznaczonych do obrony okręgów przemysłowych i innych ważnych obiektów, a także do prowadzenia działań dywersyjno-sabotażowych na terenach czasowo zajętych przez potencjalnego przeciwnika. Przewidywano, że jednostki te mogą mieć wielkość brygady a nawet dywizji⁴. Propozycje te jednak odrzucono wobec przeprowadzonej w tym okresie reorganizacji Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Polegała ona na rezygnacji z utrzymywania niewielkich jednostek (bataliony operacyjne i ochrony, kompanie konwojowe) i utworzeniu w ich miejsce czterech brygad i dziesięciu pułków KBW, których struktura organizacyjna wzorowana była na jednostkach ogólnowojskowych. Nowo utworzone jednostki KBW rozlokowane były w poszczególnych województwach, co nadawało im charakter typowo terytorialny⁵.

W listopadzie 1947 r., podczas ustalania przyszłościowego składu wojska, pojawił się wniosek sformowania armii obrony wybrzeża, która miałaby charakter terytorialny oraz czterech dywizji artylerii przeciwlotniczej do obrony obszaru kraju⁶. W czasie dyskusji wysunięto projekt utworzenia armii terytorialnej typu milicyjnego, która w przypadku zajęcia obszaru kraju pełniłaby rolę partyzantki. Zastanawiano się jednak nad rolą tej armii w sytuacji powołania działań własnych wojsk operacyjnych. Alternatywnie zakładano możliwość wykorzystania jednostek terytorialnych jako bazy mobilizacyjnej do formowania w czasie wojny nowych dywizji piechoty⁷.

W marcu 1948 r. dokonano przeformowania wojsk ochrony pogranicza, gdzie w miejsce istniejących oddziałów WOP zostało utworzonych dwanaście

² J. Prochwicz, *Powstanie wojsk ochrony pogranicza*, Biuletyn „Problemy Ochrony Granic” 2011, nr 15, s. 5-6.

³ H. Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1948*, Warszawa 1971, s. 125.

⁴ Pismo przewodniczącego Komisji Planowania gen. dyw. Stefana Mossora nr 0166 z 31.10.1947 r. do szefa I Oddziału Sztabu Generalnego gen. Półturzyckiego. Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW) IV 501.1/A/866, k. 11.

⁵ M. Jaworski, *Korpus Bezpieczeństwa...*, s. 130.

⁶ Pismo przewodniczącego Komisji Planowania gen. dyw. Stefana Mossora nr 00183/OVII z 19.11.1947 r. do szefa Oddziału III Sztabu Generalnego gen. bryg. Steca. Ibidem, CAW IV 501.1/A/866, k. 10.

⁷ Protokół z konferencji w dniu 9.12.1947 r. CAW 501.1/A/1209, k. 34-35.

brygad WOP i jeden samodzielny batalion, które liczyły ogółem ponad 21 tys. żołnierzy.

W sierpniu 1948 r. podjęto kwestię wprowadzenia systemu terytorialnego w procesie przygotowania rezerw osobowych na wypadek wojny. Istotą tego systemu było objęcie szkoleniem wojskowym większej liczby poborowych, gdyż przy tradycyjnym szkoleniu w ramach dwuletniej służby zasadniczej przeszkoleniem obejmowano niespełna 50% (rocznie było to 64 tys. poborowych na ok. 140 tys. podlegających obowiązkowi służby wojskowej). Z przeprowadzonych wówczas kalkulacji wynikało, że przeszkolenie wszystkich poborowych wymagałoby zwiększenia liczebności armii do blisko 400 tys. żołnierzy. Szkolenie w systemie terytorialnym miało być rozwiązaniem istniejącego problemu. Zakładano, że będzie ono realizowane w kilku okresach (od 1 do 4 miesięcy) w ciągu 4 lat. W celu zapewnienia odpowiednich warunków szkolenia planowano przeniesienie na etaty terytorialnych dywizji piechoty aż czternastu dywizji spośród szesnastu istniejących w Wojsku Polskim. Dwie pozostałe dywizje miały być dywizjami kadrowymi, w tym 1. Dywizja Piechoty jako jednostka reprezentacyjno-doświadczalna i 12. Dywizja Piechoty, zabezpieczająca granicę zachodnią.

Terytorialne dywizje piechoty miały liczyć ponad 10 tys. żołnierzy, z czego 80% stanowić mieli żołnierze szkoleni okresowo. W całym wojsku szkolenie odbywać miało ok. 119 tys. żołnierzy w ciągu roku. W rezultacie tych zmian przeszkoleniem wojskowym objęto by prawie całe roczniki poborowych, co zapewniało odpowiednio przygotowane rezerwy podczas mobilizacji. Uzupełnieniem systemu terytorialnego miało być szkolenie wojskowe młodzieży w ramach organizacji Służba Polsce, gdzie prowadzone byłoby szkolenie początkowe i szkolenie podstawowe poprzedzające szkolenie w jednostkach terytorialnych. Do zalet systemu terytorialnego zaliczono możliwość zredukowania wojska o 25 tys. żołnierzy oraz skrócenia czasu trwania służby wojskowej i wykorzystania młodzieży do pracy w gospodarce. Wadą były stosunkowo duże nakłady na przygotowanie odpowiedniej infrastruktury (ośrodki szkolenia i magazyny), obniżenie dotychczasowego poziomu wyszkolenia oraz konieczność równomiernej dyslokacji jednostek na terenie kraju, co utrudniałoby ich szybką koncentrację na zagrożonych kierunkach⁸.

Jesienią 1948 r. uznano, że terytorialny system szkolenia należy wprowadzić nie w czternastu a w dziesięciu dywizjach, co związane było z planowanym przeniesieniu czterech dywizji piechoty na etaty dywizji pancernych i zmotoryzowanych. Szkolenie szeregowych w dywizjach terytorialnych miało być realizowane przez cztery lata, w tym 4 miesiące w pierwszym roku (3 miesiące w jednostce i jeden na poligonie) i po jednym miesiącu w kolejnych trzech latach. Dla pozostałych poborowych, stanowiących nadwyżkę w rejonie dyslokacji dywizji terytorialnej, planowano skrócenie szkolenia do 3 miesięcy,

⁸ Krótkie tezy o wprowadzeniu systemu terytorialnego w Wojsku Polskim z 30.08.1948 r. CAW IV 501.1/A/461, k. 17-35.

po którym przechodziliby do rezerwy mobilizacyjnej. W rezultacie szkolenie miało objąć wszystkich poborowych danego rocznika zapewniając powszechność służby wojskowej⁹.

W toku dalszych analiz zakładano, że okres szkolenia dostosowywany będzie do potrzeb sił zbrojnych. Do jednostek terytorialnych mieli trafiać specjaliści, których łączny okres szkolenia wynosić miał od 12 do 24 miesięcy. Pozostali, jako nie specjaliści, mieli być szkoleni od 4 do 16 miesięcy. Nadliczbowa liczba poborowych, po odbyciu szkolenia podstawowego w organizacji Służba Polsce, miała być kierowana do nowo utworzonych jednostek obrony terytorialnej lub gwardii narodowej. Dla najmniej przydatnych dla wojska przewidywano zorganizowanie batalionów pracy, gdzie odbywaliby zastępczą służbę wojskową¹⁰.

W przyjętym do realizacji *Planie rozwoju wojska na lata 1949-1955* ujęto przeniesienie na system terytorialny ośmiu a nie dziesięciu dywizji piechoty, co wynikało z wykorzystania pozostałych dywizji do utworzenia dwóch korpusów piechoty i dwóch korpusów pancernych. Plan przewidywał również przekształcenie istniejących trzech samodzielnych pułków przeciwlotniczych w pułki obrony przeciwlotniczej obszaru kraju oraz utworzenie samodzielnej dywizji artylerii obrony przeciwlotniczej. W 1950 r. na system terytorialny przeszły dwie dywizje piechoty (7. i 15.). Utworzona została też 9. Dywizja Artylerii Obrony Przeciwlotniczej, która miała osłaniać Warszawę i Poznań. W 1951 r. miano objąć systemem terytorialnym kolejne trzy dywizje piechoty (2., 3. i 6.), a w 1952 r. ostatnie trzy (1., 9. i 18.)¹¹. Wybuch wojny koreańskiej i przyjęcie przyspieszonego *Planu rozwoju wojska na lata 1951-1952* spowodowały rezygnację ze szkolenia w systemie terytorialnym i powrót do wcześniejszych rozwiązań. Skutkowało to ponownym przeniesieniem dwóch terytorialnych dywizji piechoty na etaty typowych dywizji piechoty, co praktycznie zakończyło realizację wcześniej przyjętych planów szkolenia w systemie terytorialnym. Jedynymi przedsięwzięciami o charakterze terytorialnym była dalsza rozbudowa jednostek obrony przeciwlotniczej obszaru kraju.

Pomimo że terytorialne dywizje piechoty nie były typowymi jednostkami obrony terytorialnej, to przewidywany w nich system szkolenia znacznie wpływał na zdolności obrony terytorialnej kraju poprzez przygotowanie dużej liczby przeszkolonych rezerw, które oprócz uzupełnienia mobilizacyjnego wojsk operacyjnych mogły być wykorzystane do tworzenia jednostek rezerwowych i zapasowych oraz jednostek obrony terytorialnej lub gwardii narodowej stanowiących istotny element systemu terytorialnego. Objęcie młodzieży powszechnym przeszkoleniem wojskowym zapewniało dużą elastyczność w two-

⁹ Tezy szkolenia szeregowych dla potrzeb Planu „L”, Sztab Generalny, Oddział VIII z 18.10.1948 r., CAW IV 501.1/A/1210, k. 105-106.

¹⁰ Notatka Oddziału VIII Sztabu Generalnego WP z 20.11.1948 r., Ibidem, k. 195-196.

¹¹ Terminowy plan rozbudowy Wojska Polskiego na czas wojny 1950-1955 z 19.10.1955 r. CAW 1219/21, k. 141-150.

rzeniu nowych jednostek i uzupełnianiu już istniejących. Było też podstawą do podjęcia w czasie wojny aktywnych działań nieregularnych w przypadku zajęcia części lub całości terytorium kraju przez potencjalnego przeciwnika.

Przyjęty w 1951 r. plan rozbudowy wojska, który oficjalnie był tylko modyfikacją wcześniej realizowanego planu, przewidywał utworzenie nowych związków taktycznych mających charakter jednostek wojsk obrony terytorialnej, do których należały trzy brygady przeciwdesantowe nazywane też brygadami obrony wybrzeża¹². Było to nawiązanie do koncepcji rozpatrywanych w 1947 r., kiedy to zakładano utworzenie armii obrony wybrzeża, a także doświadczeń wojny koreańskiej, gdzie desanty morskie znacznie wpłynęły na jej przebieg. Jednostki te miały charakter typowo osłonowy zabezpieczając terytorium kraju przed uderzeniem od strony morza. Był to jedyny otwarty kierunek zagrożenia obszaru Polski w ówczesnych uwarunkowaniach geopolitycznych. Rozszerzono też zakres rozbudowy jednostek obrony przeciwlotniczej, co było również rezultatem analizy doświadczeń wojny koreańskiej.

Wiosną 1951 r. utworzone zostają trzy brygady przeciwdesantowe (2., 3. i 5.), które podporządkowano dowódcy Pomorskiego Okręgu Wojskowego. W tym samym okresie, w ramach zamierzeń rozwoju wojsk obrony przeciwlotniczej obszaru kraju, zaczęto formowanie 7. Korpusu Artylerii OPL, który miał osłaniać rejon Górnego Śląska oraz sześciu samodzielnych pułków zapewniających obronę przeciwlotniczą takich miast jak: Gdynia, Szczecin, Poznań, Zgierz, Mielec i Nisko. W 1952 r. rozwiązano dowództwo 7. Korpusu Artylerii OPL, a podległe mu jednostki włączono w skład nowo utworzonej 13. Dywizji Artylerii OPL z dowództwem w Bytomiu. Natomiast w oparciu o samodzielne pułki OPL powstała 15. Dywizja Artylerii OPL z dowództwem we Wrocławiu. W 1953 r. podjęto działania związane z utworzeniem korpusu przeciwdesantowego rozpoczynając formowanie jego dowództwa. Po kilku miesiącach zrezygnowano z tego zamiaru pozostawiając samodzielne brygady przeciwdesantowe podporządkowane dowódcy OW Pomorze¹³. Jesienią 1954 r. wszystkie trzy dywizje artylerii OPL (9., 13. i 15.) oraz samodzielne pułki OPL podporządkowano Dowództwu Wojsk Lotniczych i Obrony Przeciwlotniczej Kraju.

W styczniu 1955 r. w ramach przeprowadzonych w Moskwie uzgodnień dotyczących składu bojowego Sił Zbrojnych PRL przyjęto, że istniejące trzy brygady przeciwdesantowe w przypadku wojny zostaną przekształcone w trzy dywizje obrony wybrzeża podlegające bezpośrednio dowództwu Frontu Polskiego¹⁴. W październiku tego samego roku, podczas kolejnych konsultacji podjęto decyzję o rozwiązaniu brygad przeciwdesantowych i utworzeniu w ich

¹² Plan zamierzeń organizacyjnych na lata 1951-1952 z dnia 12.02.1951 r. CAW 1210/21, k. 169.

¹³ Rozkazy organizacyjne MON nr 038/Org. z 1.06.1953 r. i nr 079/Org. z 17.12.1953 r. CAW 1545/73/45, k. 133 i 270.

¹⁴ Protokół uzgodnień do planu rozwoju Sił Zbrojnych PRL na lata 1955-1960 z dnia 5.01.1955 r., Instytut Pamięci Narodowej (dalej IPN) 02958/425, k. 239-275.

miejsce zmotoryzowanej dywizji obrony wybrzeża. W czasie wojny na bazie tej dywizji miała być zmobilizowana druga dywizja tego typu¹⁵. Pomysł ten nie został jednak wdrożony do praktycznej realizacji. W zamian, w październiku 1956 r. rozformowano jedną z brygad przeciwdesantowych, reorganizując jednocześnie dwie pozostałe brygady w brygady obrony wybrzeża, które w czasie wojny miały przekształcić się w dwie dywizje obrony wybrzeża¹⁶. W przyjętym w listopadzie *Planie zamierzeń organizacyjnych WP na lata 1956-1960* zakładano utworzenie na wypadek wojny 3 Armii, w skład której miały wchodzić obie dywizje obrony wybrzeża oraz jednostki wzmocnienia, jak: dywizja artylerii armat, dywizja artylerii przeciwlotniczej, brygada artylerii przeciwpancernej, pułki: czołgów, saperów i pontonowy. Była to praktyczna realizacja koncepcji z 1947 r. utworzenia armii obrony wybrzeża¹⁷. Rozwiązanie to zostało usankcjonowane w kolejnych konsultacjach z dowództwem Układu Warszawskiego przeprowadzonych w styczniu 1957 r.¹⁸ Decyzja o kolejnej redukcji wojska spowodowała, że w 1958 r. brygady obrony wybrzeża zostały rozformowane, a w ich miejsce utworzono 23. Dywizję Piechoty, która miała pełnić rolę jednostki obrony wybrzeża¹⁹.

W 1957 r. w składzie Wojsk Lotniczych i Obrony Przeciwlotniczej Kraju sformowano trzy korpusy OPL, z których każdy miał w swoim składzie jednostki lotnicze, artylerii OPL i radiotechniczne. 1 Korpus OPL z dowództwem w Warszawie dysponował: czterema pułkami lotnictwa myśliwskiego, dwiema dywizjami i trzema pułkami artylerii OPL i dwoma pułkami radiotechnicznymi. 2 Korpus OPL z dowództwem w Bydgoszczy posiadał: cztery pułki lotnictwa myśliwskiego, trzy pułki artylerii OPL i pułk radiotechniczny. 3 Korpus OPL z dowództwem we Wrocławiu miał: cztery pułki lotnictwa myśliwskiego, dwa pułki artylerii OPL i dwa pułki radiotechniczne²⁰.

W wyniku przeprowadzonych w latach 1945-1958 zmian organizacyjnych formacji wojskowych charakterze terytorialnym ukształtowała się ich ogólna struktura, która obejmowała podległe Ministerstwu Obrony Narodowej jednostki obrony wybrzeża i wojsk obrony przeciwlotniczej kraju oraz podporządkowane Ministerstwu Spraw Wewnętrznych jednostki wojsk ochrony pogranicza i Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, zabezpieczającego ochronę władz państwowych i ważnych obiektów oraz przygotowywanego do zwalczania działalności dywersyjno-sabotażowej na terenie kraju.

¹⁵ Protokół uzgodnień w sprawie zmian w planie rozwoju Sił Zbrojnych PRL przyjętym 5.01.1955 r. z dnia 19.10.1955 r., IPN 02958/425, k. 186-194.

¹⁶ Rozkaz organizacyjny MON nr 0046/Org. z 18.10.1956 r. CAW 1545/73/68, k. 145-148.

¹⁷ Plan zamierzeń organizacyjnych WP na lata 1956-1960 zatwierdzony 6.11.1956 r., CAW 1210/10, k. 139.

¹⁸ Protokół konsultacji z delegacją MON PRL w sprawie składu bojowego i liczebności Sił Zbrojnych PRL z 25.01.1957 r. IPN 02958/425, k. 159-165.

¹⁹ Rozkaz organizacyjny MON nr 0010/Org. z 2.10.1958 r. CAW 1545/73//82, k. 62-65.

²⁰ M. Mikołajczuk, *Rozwój lotnictwa polskiego w latach pięćdziesiątych. III etap lata 1957-1958*, „Lotnictwo Wojskowe” 2001, nr 2, s. 36-37.

Plany rozwoju wojsk obrony terytorialnej kraju w latach 1959-1989

W maju 1959 r. Komitet Obrony Kraju (KOK) przyjął uchwałę zmian organizacyjnych sił zbrojnych na wypadek wojny i ich dalszego rozwoju do 1965 r. W dokumencie tym po raz pierwszy wyodrębniono wojska Obrony Terytorialnej Kraju (OTK), jako siły przeznaczone do: zapewnienia porządku i bezpieczeństwa wewnętrznego, ochrony władz politycznych i administracyjnych, obiektów ważnych dla obronności państwa, ośrodków gospodarczych i komunikacyjnych przed uderzeniami lotnictwa, desantów powietrznych i grup dywersyjnych oraz do likwidacji skutków zniszczeń wojennych²¹.

W ślad za uchwałą KOK w grudniu 1959 r. opracowany został zarys organizacji systemu OTK na wypadek wojny. Zakładano w nim, że całością spraw związanych z obroną terytorialną kierować będzie Komitet Obrony Kraju poprzez ministra ON i Sztab Generalny WP. Obszar kraju podzielony został na trzy okręgi wojskowe. Dowódca OW miał sprawować bezpośrednie dowodzenie podległymi wojskami. Ochronę granic lądowych, utrzymanie porządku publicznego i bezpieczeństwa na obszarze kraju zapewniać miał minister Spraw Wewnętrznych, któremu podlegać miały: wojska ochrony pogranicza (WOP), siły milicji obywatelskiej (MO), terenowej obrony przeciwlotniczej (TOPL) i straży przemysłowej.

Zasadniczą rolę w obronie terytorialnej kraju przed napadem środków powietrznych przypisywano wojskom obrony przeciwlotniczej obrony powietrznej kraju (OPK), które miały się składać z: lotnictwa myśliwskiego, artylerii przeciwlotniczej, oddziałów radiolokacyjnych i oddziałów przeciwdziałania radiolokacyjnego liczących łącznie 27 tys. żołnierzy w czasie pokoju i 47 tys. żołnierzy w czasie wojny. Lotnictwo myśliwskie miało dysponować czterestoma pułkami posiadającymi na uzbrojeniu 532 samoloty bojowe. W artylerii przeciwlotniczej zakładano wykorzystanie 2 dywizji i 7 samodzielnych pułków artylerii przeciwlotniczej posiadających łącznie 1249 armat przeciwlotniczych. Wojska radiolokacyjne miały się składać z 10 batalionów radiolokacyjnych dysponujących 71 stacjami radiolokacyjnymi zapewniającymi wykrywanie celów powietrznych i naprowadzanie własnych samolotów na odległości do 250 km i wysokości na północnym i północno-zachodnim obszarze kraju od 0,5 do 18 km i na pozostałym obszarze od 2 do 18 km. W jednostkach przeciwdziałania radiolokacyjnego miały być: trzy bataliony zakłóceń radionawigacyjnych, trzy kompanie zakłóceń łączności radiowej i piętnaście plutonów zakłóceń celowników bombowych.

Do obrony naziemnej przewidywano wykorzystać: jednostki KBW, jednostki zapasowe i szkolne (akademie, szkoły oficerskie i centra szkolenia), komendy garnizonów oraz siły i środki MO. W czasie pokoju było to łącznie

²¹ Uchwała KOK z dnia 14.05.1959 r. w sprawie stanu organizacyjnego Sił Zbrojnych na wypadek wojny oraz ich rozwoju w latach 1959-1965, CAW 1806/92/1, k. 11 i 13.

176 tys. osób, w tym: 34 tys. żołnierzy, 55 tys. milicjantów i 87 tys. członków ochotniczej rezerwy milicji obywatelskiej (ORMO). W czasie wojny liczba ta zwiększała się do 452 tys. osób, w tym: 269 tys. żołnierzy, 83 tys. milicjantów i 100 tys. członków ORMO. Jednostki KBW przeznaczone do walki z desantami, grupami dywersyjnymi, ochrony ważnych ośrodków przemysłowych, administracyjnych i komunikacyjnych miały w czasie wojny posiadać siedemnaście brygad i trzy samodzielne pułki zmechanizowane liczące ogółem 110 tys. żołnierzy. Ich wzmocnieniem miały być: jednostki zapasowe złożone z dwudziestu siedmiu pułków, jednostki szkolne (w tym pododdziały szkolne i zabezpieczenia z 4 akademii wojskowych, 9 szkół oficerskich i 13 ośrodków szkolenia) oraz żołnierze ze 160 komend garnizonów. Przewidywano, że jednostki te będą liczyć ogółem 159 tys. żołnierzy.

Do ochrony i obrony granic lądowych i morskich planowano użyć jednostki WOP liczące 25 tys. żołnierzy w czasie pokoju i 38 tys. w czasie wojny (osiem brygad i cztery oddziały) i oddziały obrony wybrzeża posiadające 13 tys. żołnierzy w czasie pokoju i 40 tys. w czasie wojny. Obronę wybrzeża zapewnić miały siły wydzielone przez wojska operacyjne, marynarkę wojenną i wojska obrony pogranicza. W ich składzie przewidywano: 2 dywizje ogólnowojskowe, 2 brygady WOP, baterie artylerii stałej rozmieszczone wzdłuż wybrzeża i część jednostek pływających marynarki wojennej.

Terenową obronę przeciwlotniczą zapewnić miały oddziały inżynieryjno-techniczne KBW złożone z 2 brygad i 9 pułków inżynieryjno-technicznych, liczące 6 tys. żołnierzy w czasie pokoju i 18 tys. w czasie wojny oraz zmilitaryzowane oddziały TOPL organizowane na bazie przedsiębiorstw budowlanych posiadające w czasie wojny 50 tys. żołnierzy. Ich uzupełnieniem były organy i służby TOPL w miastach i zakładach pracy przewidziane do likwidacji skutków napadów powietrznych oraz organizacje społeczne TOPL w osiedlach mieszkaniowych.

Do osłony infrastruktury komunikacyjnej i telekomunikacyjnej na terenie kraju planowano wykorzystać zmilitaryzowane oddziały organizowane na bazie specjalistycznych przedsiębiorstw. Do osłony technicznej sieci kolejowych przewidywano: 12 oddziałów odbudowy nawierzchni kolejowej, 12 oddziałów odbudowy mostów kolejowych, 9 oddziałów odbudowy urządzeń zabezpieczenia ruchu i łączności oraz 7 batalionów samochodowych. Do osłony technicznej dróg miały powstać 4 oddziały budowy i odbudowy dróg i 2 oddziały budowy i odbudowy mostów. Do zabezpieczenia infrastruktury portowej planowano zorganizować oddział odbudowy portów morskich i 10 oddziałów techniczno-remontowych. Sieci telekomunikacyjne ochraniać miały: 3 bataliony telekomunikacyjne, kompania radiokomunikacyjna, kompania radiofonii i kompania telekomunikacji i odbudowy. Siły te w czasie wojny liczyć miały 28 tys. żołnierzy.

Ogółem wszystkie formacje obrony terytorialnej kraju w czasie pokoju miały posiadać 154 tys. żołnierzy i funkcjonariuszy (bez ORMO), a w czasie

wojny 673 tys. Były to siły przeznaczone w całości do działań na terytorium kraju, mające zabezpieczyć możliwości funkcjonowania państwa w warunkach zagrożenia wojennego²².

W latach 1960-1961, w ramach procesu dostosowywania wojsk terytorialnych do potrzeb planowanego systemu OTK, przeprowadzono reorganizację Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Utworzono w nim dwa zasadnicze pionry: ogólnowojskowy, złożony z czterech brygad i dziewięciu samodzielnych pułków i inżynieryjny obejmujący: jeden pułk mostowo-pontonowy, trzy bataliony pontonowo-mostowe i pięć batalionów inżynieryjnych²³.

W 1962 r. dokonano podziału wojsk lotniczych i obrony przeciwlotniczej obszaru kraju na wojska lotnicze i wojska obrony powietrznej kraju (OPK)²⁴. W składzie tych drugich wojsk, uznawanych za wojska terytorialne, znalazły się trzy korpusy OPK przeznaczone do obrony terytorium kraju przed środkami napadu powietrznego. Był to kolejny ważny krok związany utworzeniem systemu OTK. W tym samym roku dokonano także podziału marynarki wojennej na siły operacyjne i obronę wybrzeża w ramach systemu OTK²⁵.

W listopadzie 1962 r. Komitet Obrony Kraju przyjął *Plan operacyjny obrony terytorialnej kraju*, zawierający główne założenia organizacji nowego systemu. Dokładnie sprecyzowano tam potencjalne zagrożenia, których neutralizacją miały zająć się poszczególne elementy systemu OTK. Do zasadniczych zagrożeń czasu wojny zaliczono: zmasowane uderzenia lotnictwa i bezpilotowych środków napadu powietrznego (raket różnych klas) przy użyciu ładunków konwencjonalnych i nuklearnych, działania desantów powietrznych i morskich oraz grup dywersyjnych.

Przyjęto, że na terytorium Polski znajduje się 345 potencjalnych celów uderzeń jądrowych, w tym: 2 cele kategorii specjalnej (Warszawa i Górny Śląsk), 70 celów I kategorii (24 obiekty wojskowe, 13 przemysłowych i 33 węzły komunikacyjne) i 273 cele II kategorii (76 obiektów wojskowych, 20 przemysłowych i 177 węzłów komunikacyjnych). Ich zniszczenie miało spowodować: okresowe obezładnienie systemu kierowania państwa, zniszczenie ok. 30% zakładów przemysłowych ważnych dla produkcji zbrojeniowej, zniszczenie 35% kolejowych węzłów komunikacyjnych oraz skażenie terenu, wody i żywności. Zagrożenia desantami morskimi spodziewano się w rejonie Zatoki Gdańskiej i Zatoki Pomorskiej oraz w rejonie Kołobrzegu i Łeby. Uważano też, że na terytorium kraju będzie mogło prowadzić działania ok. 70-90 grup dywersyjnych przeciwnika. Adekwatnie do oczekiwanego zagrożenia określono

²² Ogólny zarys organizacji systemu OTK. Załącznik do protokołu nr 003/59 z posiedzenia Komitetu Obrony Kraju w dniu 18.12.1959 r., CAW 1806/92/1, k. 232-139.

²³ M. Jaworski, *Korpus Bezpieczeństwa...*, s. 261.

²⁴ Rozkaz ministra ON nr 0039/Org. z dnia 14.04.1962 r. T. Kmiecik, *Polskie lotnictwo wojskowe 1945-1962*, Warszawa 2001, s. 189.

²⁵ R. Rochowicz, *Z dziejów polskiej Marynarki Wojennej. Rok 1962*, „Morza, Statki i Okręty” 2000, nr 4, s. 44-45.

rejonu głównego wysiłku obronnego wojsk OTK. W zakresie obrony przed środkami napadu powietrznego wyznaczono 5 rejonów: 1) Warszawa - Łódź - Kielce, 2) Wrocław - Górny Śląsk - Kraków, 3) Poznań - Bydgoszcz - Toruń, 4) Gdańsk - Gdynia - Elbląg, 5) Szczecin. W zakresie obrony przed desantami powietrznymi i grupami dywersyjnymi określono 4 rejonu: 1) Włodawa - Kielce - Bieszczady, 2) Olsztyn - Białystok - Suwałki, 3) Kostrzyń - Bolesławiec - Piła i 4) Bory Tucholskie.

W składzie wojsk OTK planowano skupić wszystkie funkcjonujące wcześniej rodzaje wojsk o charakterze terytorialnym, w tym: wojska OPK, wojska wewnętrzne w postaci jednostek KBW, wojska ochrony pogranicza, wojska obrony wybrzeża, wojska drogowo-mostowe, wojska inżynieryjno-techniczne (wydzielone z TOPL), oddziały regulacji ruchu oraz jednostki zapasowe i szkolne.

W skład wojsk inżynieryjno-technicznych przeznaczonych do utrzymania przepraw na rzekach Wiśle i Odrze miało wejść: 5 pułków pontonowo-mostowych, 9 pułków inżynieryjnych i 14 batalionów inżynieryjno-budowlanych.

W czasie wojny planowano dodatkowo zmobilizowanie jednostek OT w postaci pułków OT w każdym mieście wojewódzkim lub większym mieście powiatowym (łącznie 23 pułki) oraz w każdym powiecie po jednym batalionie OT (łącznie 317 batalionów). Do zadań tych jednostek należały: ochrona lub wzmocnienie ochrony obiektów gospodarki narodowej i administracyjnych oraz instytucji, urządzeń technicznych, źródeł wody itp.; patrolowanie i ochrona szlaków komunikacyjnych, mostów, przepraw, linii łączności, energetycznych i urządzeń hydrotechnicznych; współdziałanie w prowadzeniu akcji ratunkowych po uderzeniu broni masowego rażenia; utrzymanie ładu i porządku publicznego w miastach i osiedlach wspólnie z milicją; zwalczanie małych grup dywersyjnych oraz współdziałanie w akcjach przeciwdesantowych i przeciwdywersyjnych prowadzonych przez wojska OTK; zapewnienie łączności przy użyciu środków ruchomych oraz udział w pracach na rzecz gospodarki narodowej i likwidacji klęsk żywiołowych w czasie pokoju.

Wojska OTK uzupełniały zmilitaryzowane oddziały resortu gospodarki narodowej i administracji państwowej przeznaczone do odbudowy linii i węzłów komunikacyjnych, utrzymania linii łączności, obiektów przemysłowych i ośrodków administracyjnych. Ministerstwo Komunikacji miało zorganizować następujące jednostki zmilitaryzowane: 12 pociągów odbudowy mostów kolejowych, 12 pociągów odbudowy nawierzchni kolejowej, 40 pociągów odbudowy urządzeń zabezpieczenia ruchu, 4 oddziały odbudowy dróg kołowych, 2 oddziały odbudowy mostów drogowych. Ministerstwo Łączności formowało: 10 oddziałów telekomunikacyjnych, kompanię telekomunikacyjną, kompanię radiokomunikacyjną i kompanię radiofoniczną. Ministerstwo Żeglugi organizowało 12 oddziałów awaryjno-remontowych, 4 oddziały wydobywania wody. Resort gospodarki komunalnej miał utworzyć służbę schronową w 77 miastach,

służbę ratownictwa technicznego w 76 miastach, służbę odkażania i dezaktywacji w 56 miastach. Resort budownictwa wystawiał: 48 oddziałów ratownictwa technicznego, oddział odbudowy portów morskich i 4 oddziały odbudowy energetyki.

Do zasadniczych zadań tak zorganizowanego systemu OTK należały: obrona ważnych ośrodków polityczno-administracyjnych i gospodarczych, infrastruktury komunikacyjnej, obiektów i urządzeń obronnych, wojsk własnych i sojuszniczych przed środkami napadu powietrznego; zabezpieczenie mobilizacji, przegrupowania przez terytorium kraju i rozwinięcia do działań na froncie zewnętrznym wojsk własnych i sojuszniczych; obrona przed desantami taktycznymi i działaniami grup dywersyjnych obiektów przemysłowych, infrastruktury komunikacyjnej, stanowisk kierowania władz państwowych i innych ważnych obiektów; likwidacja skutków działania broni masowego rażenia, odbudowa sieci komunikacyjnej, obiektów przemysłowych, komunalnych, ochrona i zabezpieczenie ludności; przygotowanie rezerw ludzkich i materialnych dla wojsk operacyjnych i OTK²⁶.

W kwietniu 1964 r. Sztab Generalny WP opracował założenia operacyjne obrony terytorialnej kraju, w których doprecyzowano potencjalne zagrożenia w czasie wojny na obszarze państwa i sposoby zminimalizowania ich skutków. Do największych zagrożeń zaliczono: uderzenia środków napadu powietrznego, działania wojsk specjalnych przeciwnika oraz desanty powietrzne i morskie. Uznano, że na obszar kraju przeprowadzone zostaną zmasowane uderzenia przy pomocy broni raketowo-jądrowej. Już w pierwszych godzinach wojny oczekiwano 72 uderzeń jądrowych różnej mocy mających na celu dezorganizację systemu OPK, utrudnienie komunikacji wewnętrznej i tranzytowej oraz osłabienie potencjału ekonomicznego. W następnych dniach początkowego okresu wojny spodziewano się kolejnych 273 uderzeń jądrowych w celu pogłębienia dezorganizacji systemu OPK i systemu komunikacyjnego.

Zagrożenie działaniami sił specjalnych rozpatrywano w dwóch wariantach. W pierwszym przewidywano zrzuconie na terytorium kraju 70-90 grup specjalnych przeciwnika w rejony dogodne do działań dywersyjnych nieobjęte uderzeniami jądrowymi. W drugim zakładano, że podobna liczba grup specjalnych zostanie zrzucona w rejony uderzeń jądrowych bezpośrednio po ich wykonaniu w celu rozpoznania skutków i ich spotęgowania.

Odnosząc się do zagrożenia desantami uważano, że przy pomyślnych działaniach wojsk Układu Warszawskiego i blokadzie Cieśnin Duńskich będzie ono niewielkie. Nie wykluczano jednak możliwości wykonania przez przeciwnika w pierwszych 4 dniach wojny desantów morskich na wybrzeżu w sile 2-3 związków taktycznych (brygad, dywizji) w celu opanowania baz morskich i portów oraz desantów powietrznych w sile 3-4 związków taktycznych na linii

²⁶ Plan operacyjny obrony terytorialnej kraju. Załącznik do Uchwały Komitetu Obrony Kraju z dnia 16.11.1962 r. w sprawie przygotowania obrony terytorialnej kraju, CAW 1806/92/3, k. 193-218.

Szczecin-Gubin w celu opanowania przyczółków na rzece Odrze. Obronę wybrzeża miały realizować: jednostki manewrowe wojsk wewnętrznych, pułki i bataliony OT, dywizjony artylerii nadbrzeżnej, siły baz morskich marynarki wojennej, siły i środki Floty Bałtyckiej, jednostki lotnictwa operacyjnego i wojsk raketowych, a także jednostki operacyjne II rzutu oraz jednostki OT organizowane doraźnie na bazie jednostek szkolnych i zapasowych. Do walki z desantami powietrznymi zamierzano wykorzystać: brygady manewrowe wojsk wewnętrznych, jednostki szkolne wojsk lądowych, jednostki lądowe wojsk operacyjnych oraz jednostki pancerne i artylerii organizowane doraźnie na bazie jednostek szkolnych. Pomocniczo mogły być angażowane jednostki OT i WOP²⁷.

W marcu 1965 r. Komitet Obrony Kraju przyjął koncepcję rozwoju wojsk OTK w latach 1966-1970. Jej głównym założeniem było objęcie przeszkoleniem wojskowym całej młodzieży zdolnej do służby wojskowej. Celowi temu miała służyć rozbudowa jednostek OT, w których realizować miano trzy formy szkolenia: skoszarowaną, dochodzącą i mieszaną. Pierwsza, realizowana przez 2 lata po 8 miesięcy rocznie, w tym 2 miesiące szkolenia ogólnowojskowego i 6 miesięcy prac na rzecz gospodarki narodowej, miała być prowadzona w wojewódzkich brygadach i pułkach OT oraz powiatowych batalionach OT posiadających niezbędną bazę szkoleniową. Formę dochodzącą i mieszaną realizować miały pozostałe bataliony OT. Do 1970 r. planowano sformowanie 18 brygad i pułków OT o stanie osobowym 50 tys. żołnierzy i 350 batalionów OT o stanie osobowym 280 tys. żołnierzy, w tym: 50 tys. szkolonych w formie skoszarowanej i 230 tys. szkolonych w formie dochodzącej lub mieszanej. Podstawowymi kierunkami prac na rzecz gospodarki narodowej były: w brygadach i pułkach OT – roboty wodno-melioracyjne, budowlano-montażowe i drogowo-kolejowe, natomiast w batalionach OT – roboty związane z budową i remontami dróg lokalnych, wydobywaniem surowców budowlanych i regulacją małych rzek. Były to prace zbliżone do tych, które realizowano by podczas wojny w ramach usuwania skutków uderzeń środków napadu powietrznego. W uzasadnieniu koncepcji stwierdzano, że służba w jednostkach OT odgrywać będzie ważną rolę w przeszkoleniu wojskowym i przygotowaniu młodzieży do zawodu. Wynikło to m.in. z faktu, że w 1964 r. większość poborowych nie posiadała żadnego przygotowania do zawodu, gdyż 50% miało ukończone tylko 1-4 klasy szkoły podstawowej, 30% 5-6 klas, a 7,3% stanowili karani sędownie. Według przyjętych prognoz do odbycia służby w jednostkach OT kwalifikowało się w 1965 r. 214 tys. poborowych, a w kolejnych latach ich liczba miała systematycznie wzrastać do 376 tys. w 1970 r.²⁸

²⁷ Założenia operacyjne obrony terytorialnej kraju, Zarząd III Sztabu Generalnego WP, 18.04.1964 r. CAW 1437/98, k. 140-150.

²⁸ Koncepcja rozwoju jednostek obrony terytorialnej kraju w latach 1966-1970. Załącznik do uchwały Komitetu Obrony Kraju z dnia 6.03.1965 r. w sprawie rozwoju jednostek OT w latach 1966-1970, CAW 1806/92/3, k. 502-504, 507-508.

W ślad za koncepcją, w założeniach do planu rozwoju wojska na lata 1966-1970 przyjęto następujące kierunki ich dalszej rozbudowy: kontynuowanie procesu modernizacji technicznej wojsk OPK, dostosowanie struktury wojsk wewnętrznych do przewidywanych zadań operacyjnych, rozwinięcie jednostek OT szczebla wojewódzkiego i powiatowego w celu zapewnienia przeszkolenia całej młodzieży podlegającej obowiązkowi służby wojskowej nieobjętej służbą w innych rodzajach wojsk. W wojskach OPK planowano dalszą realizację procesu pakietyzacji poprzez utworzenie 10-11 dywizjonów ogniowych, które miały osłaniać kierunek północno-zachodni umożliwiając docelowo przejście na system osłony strefowo-obiektowej. W wojskach wewnętrznych zakładano wydzielenie: jednostek zabezpieczenia Komitetu Obrony Kraju i wojewódzkich komitetów obrony, jednostek zabezpieczenia przegrupowania wojsk operacyjnych, jednostek obrony przed bronią masowego rażenia oraz jednostek obrony lądowej obszaru kraju. W jednostkach OT przewidywano rozwinięcie jednostek szczebla wojewódzkiego do 31,5 tys. żołnierzy i powiatowego do 49,5 tys. żołnierzy, w tym 4,5 tys. w batalionach skoszarowanych²⁹.

W *Planie zamierzeń organizacyjnych Wojska Polskiego na lata 1966-1970* przewidziano sformowanie jednostek zabezpieczenia Komitetu Obrony Kraju i wojewódzkich komitetów obrony poprzez przeformowanie dwóch brygad KBW na brygady przemieszczenia KOK i zabezpieczenia działów KOK, utworzenie na bazie innych jednostek KBW: dwóch pułków zabezpieczenia KOK, batalionu zabezpieczenia działów KOK, pułku łączności KOK, batalionu łączności radioliniowo-kablowej KOK, dwóch batalionów łączności działów KOK i osiemnastu kompanii łączności wojewódzkich komitetów obrony. Jednostki obrony lądowej miały powstać w wyniku przeformowania czterech pułków KBW na cztery pułki wojsk obrony wewnętrznej, które na wypadek wojny miano przekształcać w brygady manewrowe. Jednostki obrony przed bronią masowego rażenia planowano utworzyć w oparciu o pięć batalionów inżynierskich KBW, które przeformowano w pięć batalionów inżynierskich wojsk obrony wewnętrznej rozwijanych w czasie wojny w pułki. Poza tym miały też powstać trzy kompanie obrony przeciwchemicznej okręgów wojskowych. W skład jednostek zabezpieczenia przegrupowania wojsk operacyjnych i OTK miały wejść sformowane na bazie jednostek KBW dwa pułki pontonowo-mostowe, dwa pułki pontonowe i dwa bataliony pontonowe oraz sześć batalionów regulacji ruchu organizowanych w czasie wojny. W ramach jednostek OT zakładano sformowanie 76 batalionów OT w systemie skoszarowanym i 257 batalionów OT w systemie dochodzącym³⁰.

W czerwcu 1967 r., po wojnie sześciodniowej na Bliskim Wschodzie, w założeniach do perspektywicznego planu rozwoju wojska do 1985 r., przewi-

²⁹ Wytoczne ministra ON w sprawie organizacyjnego rozwoju Sił Zbrojnych PRL na lata 1966-1970 z dnia 23.12.1965 r., CAW 1788/90/38, k. 198-199, 202-203.

³⁰ Plan zamierzeń organizacyjnych Wojska Polskiego na lata 1966-1970 z dnia 17.03.1966 r., CAW 1788/90/51, k. 36-42 i 54.

dywano utworzenie do 1970 r. jednego pułku rakiet przeciwlotniczych, do 1975 r. dwóch następnych pułków do osłony Warszawy i do 1985 r. kolejnych dwóch pułków do osłony Śląska i Poznania³¹. W sierpniu 1967 r. wprowadzono plan dodatkowych przedsięwzięć organizacyjnych na lata 1967-1970, który przewidywał wzmocnienie wojsk OPK znajdujących się w systemie OTK poprzez sformowanie jednostek do osłony ważnych obiektów wojskowych. Zakładano utworzenie: pułku rakiet przeciwlotniczych, dywizjonu armat przeciwlotniczych 100 mm, 27 baterii armat 85 mm, 16 baterii armat 57 mm, 50 baterii armat 37 mm oraz 237 drużyn wielkokalibrowych przeciwlotniczych karabinów maszynowych³².

W myśl postanowień uchwały Komitetu Obrony Kraju z 1965 r. wojska OTK miały do 1970 r. osiągnąć stan 100 tys. żołnierzy w systemie skoszarowanym oraz 230 tys. żołnierzy w systemie dochodzącym i mieszanym. Ze względu na trudności z zapewnieniem odpowiednich obiektów koszarowych oraz wymaganej liczby kadry zawodowej ich rozwój został jednak znacznie ograniczony. Do końca 1970 r. wojska te liczyły tylko 52 tys. żołnierzy w systemie skoszarowanym 33 tys. żołnierzy w systemie dochodzącym³³.

Po roku 1970 nie przewidywano dalszej rozbudowy jednostek wojsk OT i wojsk obrony wewnętrznej. Zrezygnowano z utrzymywania części batalionów OT funkcjonujących w tzw. systemie dochodzącym oraz kilku pułków OT. W wojskach obrony wewnętrznej doskonalono struktury organizacyjne poszczególnych jednostek przenosząc je na etaty wojenno-pokojuowe gwarantujące wyższy poziom gotowości bojowej. Trzy pułki, które wcześniej na wypadek wojny miały być brygadami manewrowymi, przystosowano do możliwości formowania na ich bazie dowództw i sztabów rezerwowych dywizji zmechanizowanych przewidzianych do wsparcia wojsk operacyjnych³⁴. Szczególnie intensywnie doskonalono wojska OPK, które uzbrajano w systemy rakiet przeciwlotniczych, co wiązało się z ich głęboką reorganizacją.

W latach 80. kontynuowano likwidację jednostek OT. W drugiej połowie lat 80. proces ten przyspieszono, co w efekcie doprowadziło do całkowitego rozwiązania wszystkich jednostek tego typu. Również wojska obrony wewnętrznej uległy poważnej redukcji. Część jednostek została rozformowana, część przeformowano w jednostki ochrony, a pozostałe przekazano do dyspozycji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W 1989 r. wojska OPK wyłączono z systemu OTK i połączono z wojskami lotniczymi tworząc wojska lotnicze i

³¹ Główne założenia organizacyjne i główne kierunki perspektywnego rozwoju Sił Zbrojnych PRL w latach 1966-1985 z dnia 12.06.1967 r., CAW 1788/90/41, k. 388 i 395.

³² Plan dodatkowych zamierzeń organizacyjnych Wojska Polskiego na lata 1967-1970 z dnia 21.08.1967 r., CAW1788/90/51, k. 73-74.,

³³ Notatka służbowa w sprawie ogólnych założeń organizacyjno-mobilizacyjnego rozwoju Sił Zbrojnych PRL w latach 1971-1975 z dnia 13.03. 1968 r., CAW 1788/90/41, k. 124.

³⁴ Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego WP nr 076/Org. z 23.12.1971 r., CAW 1788/90/4, k. 135-136.

obrony powietrznej. W wyniku tych zmian na początku lat 90. system OTK przestał istnieć.

Koncepcje i plany rozwoju wojsk obrony terytorialnej w latach 1990-2016

Zmiany polityczno-militarne w Europie Środkowo-Wschodniej i związane z tym nowe zagrożenia bezpieczeństwa Polski spowodowały, że w listopadzie 1990 r. podjęto próbę reaktywacji wojsk OT. W myśl przyjętych wówczas założeń planowano utworzenie brygad i pułków obrony regionalnej podporządkowanych dowództwom okręgów wojskowych. Jednostki te wzorowane organizacyjnie na formacjach wojsk wewnętrznych miały być wsparciem dla wojsk operacyjnych³⁵. W 1992 r. w opracowanym modelu rozwoju wojska *Siły Zbrojne-2005* wojska obrony regionalnej przemianowano na wojska OT zakładając, że w każdym z czterech okręgów wojskowych powstanie jedna brygada OT. Na wypadek wojny w oparciu o każdą z tych brygad miano utworzyć: 2-3 brygady OT, 3-5 pułków OT, pułk saperów i pułk pontonowy. Łącznie w skali całego kraju byłoby to: 8-12 brygad OT, 9-15 pułków OT, 4 pułki saperów i 4 pułki pontonowe. Oprócz tego formowane byłyby: samodzielne bataliony OT, bataliony forteczne i bataliony ochrony obiektów. W wojskach lotniczych przewidywano sformowanie batalionów ochrony, a w marynarce wojennej batalionów obserwacyjnych³⁶. Pierwsze trzy brygady OT sformowano w latach 1994-1995 na tzw. ścianie wschodniej, jako element wzmocnienia znajdujących się tam stosunkowo nielicznych wojsk operacyjnych.

W styczniu 1999 r. przyjęto nową *Koncepcję rozwoju obrony terytorialnej*, w której założono, że wojska te do 2003 r. osiągną stan 10 tys. żołnierzy, a na wypadek wojny 120 tys. żołnierzy. W każdym województwie miała powstać jedna brygada OT, poza Mazowszem, gdzie miały być dwie brygady. Planowano także utworzenie jednostek specjalistycznych w postaci: brygad pontonowo-mostowych i batalionów ratownictwa inżynieryjnego. Rozbudowę wojsk OT rozłożono na trzy etapy do 2012 roku. Z jednostek lądowych OT miało powstać łącznie: 17 brygad OT, 4 brygady pontonowo-mostowe, 48 batalionów OT oraz 8 batalionów ratownictwa inżynieryjnego. W wojskach lotniczych zakładano sformowanie: 5 batalionów ochrony i 2 bataliony rozbudowy fortyfikacyjnej, a w marynarce wojennej: 5 dywizjonów OT, 4 bataliony obserwacji brzegu i 4 bataliony obrony i ochrony³⁷.

Realizując przyjęte założenia w latach 1999-2001 utworzono cztery kolejne brygady OT zwiększając ich ogólną liczbę do siedmiu. Rozpoczęcie w 2001 r. realizacji programu modernizacji technicznej sił zbrojnych ukierunkowanego

³⁵ R. Jakubczak, *Współczesne wojska obrony terytorialnej*, Warszawa 2016, s. 74.

³⁶ G. Lewandowski, *Modele organizacyjne Sił Zbrojnych RP*, praca doktorska, AON, Warszawa 2006, s. 77-79.

³⁷ R. Rochowicz, *Stara nazwa, nowa koncepcja*, „Polska Zbrojna” 1999, nr 15, s. 14-15; W. Kaleta, *Żołnierz w każdej wsi*, „Polska Zbrojna” 2000, nr 15, s. 3-4.

na wojska operacyjne spowodowało całkowite zahamowanie dalszego rozwoju wojsk OT. W 2002 r. przyjęto koncepcję przebudowy wojsk OT zmniejszając ich stan do 2-3 tys. żołnierzy w czasie pokoju i 50-70 tys. w czasie wojny³⁸. W 2003 r. rozwiązano brygadę OT w Gliwicach, a w 2005 r. brygadę OT w Mińsku Mazowieckim. Pozostałe brygady otrzymały niższe stany etatowe, co powodowało, że nie mogły one w pełni realizować powierzonych im zadań. W *Programie rozwoju Sił Zbrojnych RP na lata 2005-2010* przyjęto wariant przekształcenia istniejących wówczas pięciu brygad OT w bataliony OT będące mobilnymi pododdziałami wsparcia terytorialnego. Na wypadek wojny na bazie tych batalionów miały powstać 3-4 brygady OT oraz 24 bataliony OT. Brano też pod uwagę wariant bardziej radykalny, który przewidywał, że po 2010 r. nastąpi włączenie wszystkich batalionów OT w skład wojsk operacyjnych³⁹. W praktyce połączono oba te warianty przekształcając na przełomie 2007 i 2008 r. brygady OT w bataliony OT, które z kolei do połowy 2008 r. przeformowano w bataliony zmechanizowane i włączono do wojsk operacyjnych. Realizacja tych zamierzeń uzasadniana m.in. procesem profesjonalizacji Sił Zbrojnych RP zakończyła funkcjonowanie jednostek wojsk OT w czasie pokoju. W planach mobilizacyjnych przewidywano formowanie batalionów OT dopiero na wypadek wojny. Łącznie miały one liczyć ok. 50 tys. żołnierzy.

Kolejny powrót do koncepcji tworzenia jednostek wojsk OT w czasie pokoju nastąpił na przełomie 2015 i 2016 r. Przyjęto, że na poziomie krajowym powstanie dowództwo wojsk OT. Na szczeblu wojewódzkim zostanie sformowanych 17 brygad OT, po jednej z każdym województwie, w tym dwie w województwie mazowieckim. Pierwsze trzy brygady miały być sformowane do końca 2016 r. W kolejnych latach na poziomie powiatu miały powstać 364 kompanie OT, po jednej w każdym powiecie. Kompanie miano pogrupować w 86 batalionów podporządkowanych pod względem szkoleniowym brygadam OT. Łącznie stan osobowy wojsk OT miał wynieść 35 tys. żołnierzy⁴⁰. W listopadzie 2016 r. dokonano korekty tej koncepcji zmniejszając liczbę batalionów OT do 63. Określono też kolejne etapy rozwoju wojsk OT zakładając, że do końca 2017 r. osiągną one stan 21 tys. żołnierzy, a w 2019 r. 53 tys. żołnierzy⁴¹. Wojska OT mają stanowić element wsparcia wojsk operacyjnych i posiadać zdolność do prowadzenia działań nieregularnych oraz być w gotowości do udziału w likwidacji skutków klęsk naturalnych czy katastrof.

³⁸ *Wojska obrony terytorialnej w Polsce w latach 1990-2008*, <<http://militarium.net/wojska-obrony-terytorialnej-w-polsce-w-latach-1990-2008-czesc-i/>> (10.09.2016).

³⁹ *Wystąpienie gen. Jerzego Baranowskiego na posiedzeniu Komisji Obrony Narodowej*, „Biuletyn Komisji Obrony Narodowej” 2005, nr 4489/IV.

⁴⁰ *Szef MON podpisał koncepcję obrony terytorialnej kraju*, <<http://www.pap.pl/aktualnosci/news,510965,szef-mon-podpisał-koncepcje-obrony-terytorialnej-kraju.html>>, (8.09.2016).

⁴¹ *Szef MON: obrona terytorialna będzie nowym rodzajem sił zbrojnych* <<http://wiadomosci.wp.pl/kat,8311,title,Szef-MON-obrona-terytorialna-bedzie-nowym-rodzajem-sil-zbrojnych,wid,18571286,wiadomosc.html>>, (4.11.2016).

Podsumowanie

Koncepcje i plany rozwoju wojsk OT w Polsce były wyrazem ciągłych dążeń Ministerstwa Obrony Narodowej do zwiększenia poziomu bezpieczeństwa państwa w obliczu licznych zagrożeń wynikających z sytuacji polityczno-militarnej w Europie i na świecie. Skład bojowy wojsk OT dostosowywano do bieżących potrzeb obronnych uwzględniając stopień zagrożenia terytorium państwa ewentualnymi atakami. Do końca lat 80. XX w. priorytet wśród rodzajów wojsk o charakterze terytorialnym miały wojska obrony powietrznej kraju, które miały zminimalizować skutki uderzeń środków napadu powietrznego, w tym zwłaszcza broni masowego rażenia. Zasadniczy wpływ na ich intensywny rozwój miały doświadczenia z konfliktów lokalnych, takich jak wojny w Korei, Wietnamie, czy na Bliskim Wschodzie. Z kolei rozwój wojsk specjalnych i związane z tym zagrożenie działaniami o charakterze dywersyjnym spowodował konieczność utworzenia formacji przeznaczonych do ich zwalczania, którą to rolę przejęły wojska obrony wewnętrznej. „Klasyczne” jednostki OT do końca zimnej wojny spełniały praktycznie funkcje pomocnicze związane z ochroną ważnych obiektów, likwidacją skutków zniszczeń wojennych i klęsk żywiołowych. Takie ich usytuowanie wynikało z ówczesnego położenia geopolitycznego Polski, która nie graniczyła bezpośrednio z potencjalnym przeciwnikiem.

Od początku lat 90., na skutek zmiany sytuacji polityczno-militarnej w Europie Środkowej i przyjęcia przez Polskę strategii samowystarczalności obronnej, pojawiły się koncepcje tworzenia wojsk OT o nowym charakterze, dostosowanych do bezpośredniego wsparcia wojsk operacyjnych na polu walki i przygotowanych do prowadzenia działań nieregularnych na tyłach przeciwnika. Rozwój tych wojsk został zahamowany po przystąpieniu Polski do NATO ze względu na wynikającą ze zobowiązań sojuszniczych konieczność modernizacji technicznej Wojska Polskiego, co pochłonęło większość budżetu MON. Ostatecznie koncepcję rozwoju wojsk OT zarzucono pod koniec pierwszej dekady XXI wieku w związku z profesjonalizacją Sił Zbrojnych RP. Kolejna reaktywacja wojsk OT, już jako samodzielnego rodzaju sił zbrojnych, nastąpiła w 2015 r. Koncepcje ich rozwoju znacznie zbliżone do tych z lat 90. mają podnieść poziom bezpieczeństwa państwa w sytuacji potencjalnego zagrożenia.

BIBLIOGRAFIA:

Materiały źródłowe:

Centralne Archiwum Wojskowe:

- ✓ Główne założenia organizacyjne i główne kierunki perspektywicznego rozwoju Sił Zbrojnych PRL w latach 1966-1985 z dnia 12.06.1967 r.

- ✓ Koncepcja rozwoju jednostek obrony terytorialnej kraju w l. 1966-1970 z dnia 6.03.1965 r.
- ✓ Krótkie tezy o wprowadzeniu systemu terytorialnego w Wojsku Polskim z dnia 30.08.1948 r.
- ✓ Plan operacyjny obrony terytorialnej kraju z dnia 16.11.1962 r.
- ✓ Plan zamierzeń organizacyjnych na l. 1951-1952 z dnia 12.02.1951 r.
- ✓ Plan zamierzeń organizacyjnych WP na l. 1956-1960 zatwierdzony 6.11.1956 r.
- ✓ Plan zamierzeń organizacyjnych Wojska Polskiego na l. 1966-1970 z 17.03.1966 r.
- ✓ Plan dodatkowych zamierzeń organizacyjnych Wojska Polskiego na l. 1967-1970 z dnia 21.08.1967 r.,
- ✓ Protokół uzgodnień w sprawie zmian w planie rozwoju Sił Zbrojnych PRL z 19.10.1955 r.
- ✓ Terminowy plan rozbudowy Wojska Polskiego na czas wojny 1950-1955 z 19.10.1955 r.
- ✓ Uchwała KOK z dnia 14.05.1959 r. w sprawie stanu organizacyjnego Sił Zbrojnych na wypadek wojny oraz ich rozwoju w latach 1959-1965
- ✓ Założenia operacyjne obrony terytorialnej kraju z 18.04.1964 r.

Opracowania:

- ✓ Dominiczak H., *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1948*, Warszawa 1971
- ✓ Jakubczak R., *Współczesne wojska obrony terytorialnej*, Warszawa 2016
- ✓ Jaworski M., *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945-1965*, Warszawa 1984
- ✓ Kmiecik T., *Polskie lotnictwo wojskowe 1945-1962*, Warszawa 2001
- ✓ Lewandowski G., *Modele organizacyjne Sił Zbrojnych RP*, praca doktorska, AON, Warszawa 2006
- ✓ Kaleta W., *Żołnierz w każdej wsi*, „Polska Zbrojna” 2000, nr 15
- ✓ Mikołajczuk M., *Rozwój lotnictwa polskiego w latach pięćdziesiątych. III etap lata 1957–1958*, „Lotnictwo Wojskowe” 2001, nr 2
- ✓ Prochwicz J., *Powstanie wojsk ochrony pogranicza*, Biuletyn „Problemy Ochrony Granic” 2011, nr 15
- ✓ Rochowicz R., *Stara nazwa, nowa koncepcja*, „Polska Zbrojna” 1999, nr 15,
- ✓ Rochowicz R., *Z dziejów polskiej Marynarki Wojennej. Rok 1962*, „Morza, Statki i Okręty” 2000, nr 4
- ✓ Wystąpienie gen. Jerzego Baranowskiego na posiedzeniu Komisji Obrony Narodowej, „Biuletyn Komisji Obrony Narodowej”, 2005, nr 4489/IV

Netografia:

- ✓ *Szef MON podpisał koncepcję obrony terytorialnej kraju,*
<<http://www.pap.pl/aktualnosci/news,510965,szef-mon-podpisał-koncepcje-obrony-terytorialnej-kraju.html>>
- ✓ *Szef MON: obrona terytorialna będzie nowym rodzajem sił zbrojnych.*
<<http://wiadomosci.wp.pl/kat,8311,title,Szef-MON-obrona-terytorialna-bedzie-nowym-rodzajem-sil-zbrojnych,wid,18571286,wiadomosc.html>>
- ✓ *Wojska obrony terytorialnej w Polsce w latach 1990-2008,*
<<http://militarium.net/wojska-obrony-terytorialnej-w-polsce-w-latach-1990-2008-czesc-i/>>